

TEMA MONOGRÀFIC

Guerra, llengua i joventut.
El cas de les Brigades Internacionals
a la Guerra Civil (1936-1939)
War, language and youth.
Case of the International Brigades
in the Civil War (1936-1939)

Ramon Naya Ortega
ramonnaya@ub.edu
Universitat de Barcelona (Espanya)

M. Lourdes Prades Artigas
lourdesprades@ub.edu
Universitat de Barcelona (Espanya)

Conrad Vilanou Torrano
cvilanou@ub.edu
Universitat de Barcelona (Espanya)

Data de recepció de l'original: 22-12-2023

Data d'acceptació: 06-03-2024

RESUM

En aquest article, els autors s'apropen als joves que es van incorporar a les Brigades Internacionals que van participar en la Guerra Civil espanyola (1936-1939). Amb un enfocament que recupera aspectes de la història intel·lectual, es presenta un treball en què es vinculen tres conceptes –guerra, llengua i joventut– de manera que s'entrecreuen les aportacions que provenen de la història general, de la documentació (i

molt especialment, del SIDBRINT, és a dir, del Sistema d'Informació Digital sobre les Brigades Internacionals) i de l'evolució de l'educació. Per assolir els seus objectius, l'article compren tres apartats: en el primer es destaca la presència de la guerra com una constant històrica; en el segon es revisen les relacions entre llengua, milícia i alfabetització, mentre que el tercer aborda els vincles entre la revolució soviètica i l'ideari internacionalista que, d'una manera o altra, van deixar la seva empremta en el programa ideològic i pedagògic de les Brigades Internacionals.

PARAULES CLAU: Brigades Internacionals, joventut, llengua, pedagogia, guerra, Guerra Civil espanyola

ABSTRACT

In this article, the authors approach the young people who joined the International Brigades that participated in the Spanish Civil War (1936-1939). With an approach that recovers aspects of intellectual history, a work is presented in which three concepts are linked –war, language and youth– in such a way that the contributions that come from general history, from documentation (and especially SIDBRINT, that is, the Digital Information System on International Brigades) and the evolution of education. To achieve its objectives, the article comprises three sections: the first highlights the presence of war as a historical constant; the second reviews the relations between language, militia and literacy, while the third deals with the links between the Soviet revolution and the internationalist ideology that, in one way or another, left their mark on the ideological and pedagogical program of the International Brigades.

KEY WORDS: International Brigades, youth, language, pedagogy, war, Spanish Civil War

RESUMEN

En este artículo, los autores se acercan a los jóvenes que se incorporaron a las Brigadas Internacionales que participaron en la Guerra Civil española (1936-1939). Con un enfoque que recupera aspectos de la historia intelectual, se presenta un trabajo en que se vinculan tres conceptos –guerra, lengua y juventud– de forma que se entrecruzan las aportaciones que provienen de la historia general, de la documentación (y muy especialmente, del SIDBRINT, es decir, del Sistema de Información Digital sobre las Brigadas Internacionales) y de la evolución de la educación. Para lograr sus objetivos, el artículo abarca tres apartados: en el primero se destaca la presencia de la guerra como una constante histórica; en el segundo se revisan las relaciones entre

lengua, milícia y alfabetización, mientras que el tercero aborda los lazos entre la revolución soviética y el ideario internacionalista que, de una manera u otra, dejaron su impronta en el programa ideológico y pedagógico de las Brigadas Internacionales.

PALABRAS CLAVE: Brigadas Internacionales, juventud, lengua, pedagogía, guerra, Guerra Civil española

I. CONSIDERACIONS PRÈVIES

És ben coneguda la frase del militar prussià Carl von Clausewitz que, en el seu tractat sobre la guerra, va afirmar en els primers compassos del segle XIX que la guerra és la continuació de la política per uns altres mitjans, la qual cosa confirma que sovint la guerra ha suplantat a la política. Tot i el pensament de molts autors pacifistes del segle XIX i XX, l'aspiració d'acabar amb Clausewitz s'ha convertit en una exigència per alguns pensadors com René Girard, autor d'un llibre que ha circulat profusament en els ambients filosòfics.¹ En realitat, la filosofia sempre ha tingut ben present la guerra i la mort com dos trets de la condició humana en el seu esdevenir històric. No debades, Heràclit va proclamar que la guerra és l'origen de totes les coses (fragment B 53), una visió que es pot connectar amb aquelles antropologies pessimistes que posen l'èmfasi –com Heidegger va plantejar– en què l'home (*Dasein*) és un ésser per a la mort (*Das Sein zum Tode*). Amb tot, guerra i pau són dos conceptes que com bé va assenyalar Lleó Tolstoi s'impliquen mútuament i recíproca, fins el punt que els seus manuals escolars –ens referim als *Abecedaris per a ús de les famílies i de les escoles*–² van circular a bastament durant els anys de la Segona República (1931-1936) i de la Guerra Civil (1936-1939) com a instàncies escolars per promoure l'entesa i la concòrdia en temps de totalitarisme i de bel·ligerància, després de l'ensorrament de la vella Europa.³

¹ GIRARD, R. *Achever Clausewitz*, París: Carnets Nord, 2007.

² TOLSTOI, L. *Abecedari per a ús de les famílies i de les escoles. Primer llibre de lectura*, Barcelona: Catalònia, 1928 (2ª ed. 1931. 3ª ed. 1935); *Abecedari per a ús de les famílies i de les escoles. Segon llibre de lectura*, Barcelona: Llibreria Verdager, 1938.

³ CERCÓS I RAICHS, R., SÁNCHEZ MARGALEF, F. i VILANOU, C. «Guerra i pedagogia a la cultura de la vella Europa. Cent anys després de la Gran Guerra (1914-1918)», *Temps d'Educació*, núm. 55 (2018), pàg. 13-41.

De fet, des dels seus orígens, l'ésser humà ha estat un *Homo necans*, és a dir, un home que mata, tal com era freqüent en els sacrificis primitius.⁴ Però la voluntat de matar és present en la història de la humanitat, una realitat que a més s'ha divulgat a partir de l'expansió d'Internet, com bé recordava fa uns anys el professor Pompeu Casanovas, alhora que destacava algunes de les matances més terribles com ara les de Pol-Pot, a Cambodja; de Suharto, a Indonèsia, d'Iwane Matsui a Nanking (Xina, 1936-1937):

«A mesura que Internet es desenvolupa, podem visualitzar més, és a dir, amb més proximitat, què significa matar, i coneixem més coses sobre les atrocitats comeses en el segle xx per aquesta màquina d'occir que som nosaltres».⁵

En un altre ordre coses, cal tenir en compte que el pensament contemporani ha estat receptiu en els últims decennis a diversos girs, com són el lingüístic i l'hermenèutic, que d'una o altra manera han incidit en el camp dels discursos pedagògics, tal com palesen les últimes obres del professor Octavi Fullat, ben actiu als seus noranta-cinc anys. El seu darrer llibre *Paideia* ben bé confirma el que diem, que també es pot copsar en l'àmbit de la història conceptual que a partir de les aportacions de Hans-Georg Gadamer va desenvolupar Reinhart Koselleck.⁶ Ambdues aportacions –gir lingüístic i gir hermenèutic– posen de manifest que les ciències humanes i, consegüentment, la història han de romandre amatents a ambdues vessants que van quedar un xic enfosquides per la pretensió de la història de l'educació, que després del gir social, va aspirar a una història total.

Situats en un enfocament metodològic que recupera aspectes de la història intel·lectual que ha suplantat i millorat les formulacions de la clàssica història de les idees, titllada sovint de caure en l'idealisme, el llenguatge ha ocupat un lloc privilegiat no només com un objecte de coneixement (com aquí es tracta) sinó també com «un pressupòsit que marca de manera decisiva els nostres coneixements: si parlem de manera diferentment també connectem cognoscitivament de manera diferent amb la realitat i pensem també diferentment».⁷

⁴ BURKERT, W. *Homo necans. Interpretaciones de ritos y mitos de la Antigua Grecia*, Barcelona: Acontilado, 2013.

⁵ CASANOVAS, P. «*Homo necans*, per a una lectura de Hobbes en l'era digital», a *L'estat. Col·loquis de Vic*, XVIII. Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, 2014, pàg. 73.

⁶ FULLAT I GENÍS, O. *Paideia-Humànitas*, Alforja-Barcelona: Ateneu Cultural Josep Taverna, 2023.

⁷ MARQUÈS, A. *L'ofici de pensador cristià d'ençà del Concili Vaticà II. Un itinerari intel·lectual*, Barcelona:

Amb aquests pressupòsits es pot entendre que fenòmens històrics com la Revolució soviètica de 1917, van afectar no només el llenguatge polític amb un seguit de noves categories sinó també la llengua russa que va ser forçada fins a límits insospitats que van sorprendre el mateix Lenin. Veiem tot seguit el diagnòstic que Rosa Farré va fer de tot plegat:

«Con la nueva ideología se impuso también una nueva manera de hablar y escribir que resultaba chocante para muchos ciudadanos y prácticamente indescifrable para muchos ciudadanos y prácticamente indescifrable para los campesinos, una nueva habla que se iba modelando sobre la marcha».⁸

Ara bé, el que succeeix és que no només parlem llengües diferents sinó també llenguatges disjunts, de manera que l'intent d'una història total només es pot assolir des de les distintes perspectives que són determinades pels llenguatges (històric, informatiu, pedagògic) en el marc de la gran narrativa de la història de la cultura occidental. Per tant, els conceptes, les llengües i els llenguatges, s'incardinen en una narrativa –aquí la de l'evolució de la joventut fins afaïçonar un ideal internacionalista– que va trobar un lloc privilegiat en la mobilització dels brigadistes internacionals que, procedents de països llunyans i de cultures heteròclites, van participar en la Guerra Civil (1936-39) a favor de la República. No debades, el fet que aquests joves parlessin llengües diferents va dificultar la definició dels conceptes bàsics per a la vida social i militar, claus per a la seva subsistència i, el que no menys important, per a la victòria de les forces democràtiques, en un context en què convivien diversos llenguatges polítics (marxisme, anarquisme, trotskisme, etc.) inserits en la gran narrativa de la defensa de les llibertats enfront del feixisme i, per tant, del franquisme.

Dit això, en aquest article presentem un treball en què es vinculen tres conceptes –guerra, llengua i joventut– en una mena de cruïlla en què conflueixen els llenguatges que provenen de la història, de la informació (i molt especialment, del SIDBRINT, és a dir, del Sistema d'Informació Digital sobre les Brigades Internacionals) i de l'educació. I això més encara si tenim en compte que l'aprenentatge de les llengües ha estat una de les bases principals de l'ensenyament al llarg de la història. No per atzar, el trívium –gramàtica, lògica i retòrica– va ser considerat durant segles com la porta que donava

Fundació Joan Maragall, 2011, pàg. 116.

⁸ FARRE, R. «El frente revolucionario del arte. Creación y experimento en la primera cultura soviética», a ANDRADE, J. i HERNÁNDEZ SÁNCHEZ, F. (eds.). *1917. La Revolución rusa cien años después*. Madrid: Akal, 2017, pàg. 161.

accés a la torre del saber, segons les representacions medievals, fins el punt que les coses trivials han esdevingut les més comunes. Per la seva part, l'art de la guerra formava part de les arts mecàniques, al costat de l'art de la navegació i de l'art de la construcció, ben lluny del programa humanístic de les arts lliberals configurades pel trívium i el quadrívium.

2. LA GUERRA, UNA CONSTANT HISTÒRICA

Hom pot constatar que l'art de la guerra ha estat present en la civilització occidental si més no des de l'època de les legions romanes, amb les seves tècniques bèl·liques, de construcció de campaments i fortificacions, i gran mobilitat terrestre i marítima. Fet i debatut, l'art de la guerra és consubstancial a la història europea perquè després de la milícia romana va ser practicat pels pobles bàrbars en l'Alta Edat Mitjana i per l'estructura feudal posterior. En realitat, els *bellatores* medievals, els senyors de la guerra completaven el panorama social al costat de llauradors i eclesiàstics, amb un programa pedagògic com el de l'educació cavalleresca. Aquest rerefons va insuflar campanyes bèl·liques com les organitzades durant les croades, lluites com les guerres de religió, les disputes dinàstiques en la formació dels estats moderns i, com no podia ser d'una altra manera, les expansions territorials, primer a Europa i, més tard, a les colònies no només americanes sinó també asiàtiques i africanes. Vist en retrospectiva, l'origen del militarisme modern com a ideologia es pot fixar en la història de Prússia, quan els Hohenzollern van consolidar el seu poder en el segle XVIII.

«Prusia fue el primer país que creó un ejército permanente, preparado y organizado según los principios militares modernos. El reclutamiento se volvió forzoso, y los reclutadores no tuvieron escrúpulos en sus métodos... Ejercicios como el paso de ganso se aplicaron para quebrantar la voluntad individual y subordinarla al funcionamiento de la colectividad. Los oficiales eran sometidos a una disciplina no menos rígida».⁹

Al marge de les característiques que el militarisme va adoptar a cada país, es pot dir que es tracta d'una fenomenologia d'abast continental, que va afectar a tots els règims polítics, ja es tractessin de monarquies absolutistes, de l'imperi britànic, dels imperis centrals europeus, i, fins tot, de règims republicans com

⁹ KAHLER, E. *Los alemanes*, México: Fondo de Cultura Económica, 1977, pàg. 300

el francès. Per exemple, a hores d'ara, són ben conegudes les atrocitats que en nom de Leopold II (1835-1909), rei dels belgues, es van perpetrar al Congo i que van continuar fins a la seva independència, amb tot tipus de violacions i mutilacions entre la població autòctona. No cal recórrer als tòpics de la colonització americana, perquè Àfrica també ha estat un continent on l'home occidental ha dut a terme múltiples brutalitats i genocidis.

Amb aquest panorama, el militarisme va ocupar un lloc de relleu en la vida de viles i ciutats on les desfilades de soldats i els concerts de les bandes militars es donaven a places i carrers. A més, els clubs i locals on es practicava l'esgrima –un esport d'inequívoc origen militar, reconegut en el programa olímpic– era un costum establert en les grans ciutats. Sense anar molt lluny, es pot esmentar que a l'Ateneu Barcelonès –quan es va traslladar al carrer de la Canuda a principis del segle passat– es va instal·lar una sala d'esgrima, que avui s'ha transformat en biblioteca. Per altra part, al centre d'Europa –per exemple a Viena, una de les dues capitals de l'antic imperi austrohongarès– trobem que encara avui existeixen agrupacions on es socialitza la selecta joventut austríaca i on es practiquen els combats d'esgrima, els coneguts *mensur*. I això tant més quan aquesta pràctica es pot posar en relació amb les associacions i corporacions d'estudiants (*Studentenverbindung*) no només germàniques sinó també d'altres procedències d'Europa que en molts moments van assumir un tremp ultranacionalista. Es pot afegir que la pràctica del *mensur*, una realitat que recorda els combats medievals, també es pot vincular amb el dol, que posava en joc l'honor dels homes i, sobretot, dels joves militars, tal com Arthur Schnitzler va denunciar a *El tinent Gustl* (1900).¹⁰ No obstant això, el *mensur* ocasionava –i cal tenir en compte que encara es dur a terme– cicatrius en les cares dels joves, sovint oficials dels exèrcits dels imperis centrals. No és casual, per tant, que el prestigi de molts oficials de la *Wehrmacht*, de la força de defensa del III Reich, que unia els tres exèrcits, vingués determinat pel nombre de ferides en el seu rostre.

Com es desprèn del que diem, la dinàmica històrica va generar un model de jove bel·ligerant, que troba un referent en els ideals formatius de la Revolució Francesa (1789) sempre sota el deixant del model espartà. Justament per aquest motiu, Rousseau va enaltir la república dels lacedemonis atesa la seva senzillesa i simplicitat, més propera a l'estat natural que no pas a

¹⁰ SCHNITZLER, A. *El teniente Gustl*, Barcelona: Acantilado, 2006.

la vida decadent i corrompuda atenenca.¹¹ Sense cap mena de dubte, Esparta fou la gran potència esportiva i militar de l'antiga Grècia. Per consegüent, els doctrinaris del jacobinisme polític van fixar la seva atenció en el model formatiu espartà, que van posar en relació amb l'ideari republicà, a través de la militarització dels infants per mitjà dels batallons escolars. Aquest procés que es va iniciar durant la Revolució, es va aguditzar amb la implantació del servei militar obligatori quan es va entendre que un exèrcit format per soldats de lleva defensaria la pàtria millor que les antigues tropes mercenàries, un projecte que la tercera república francesa instaurada el 1870 va fer seu, si bé no va servir per evitar la desfeta –una estranya derrota– el 1940 davant del III Reich.¹²

En aquesta direcció, i sota el deixant napoleònic, es va imposar la noció de l'infant-soldat que es va perllongar durant el segle XIX i bona part del XX no només a les escoles i casernes sinó també a les acadèmies d'oficials que promovien la formació dels cadets. En aquest punt, no pot ser sobrer indicar que els oficials sorgits de les acadèmies militars també assumien una dimensió pedagògica, i així es completava el que havien iniciat els mestres a les escoles. Aquí cal destacar el nom de Louis Hubert Lyautey –un dels militars colonials més exitosos de França– que quan era capità de cavalleria va escriure un article l'any 1891 sobre la missió social de l'oficial, amb el títol de «Du rôle social de l'officier dans le service militaire universel», en què va palesar la seva vocació pedagògica, cosa lògica després de la instauració del servei militar obligatori.¹³ Seixanta anys després de la publicació d'aquell article, Patrick Heidsieck va recordar l'aparició d'aquell primer escrit de Lyautey –a qui André Maurois va dedicar-li una biografia el 1931, que després de la Guerra Civil, va ser traduïda per María Luz Morales, la primera dona en dirigir un diari a l'estat espanyol–¹⁴ en què emfasitzava que en aquell moment el servei militar obligatori feia poc que s'havia implantat:

¹¹ BETANCOR, M. A. i VILANOU, C. «Fiesta, gimnasia y república. Tres modelos estatistas de educación física (Platón, Rousseau y el jacobinismo político)», *Historia de la Educación*, núm. 14-15 (1995), pàg. 81-100.

¹² BLOCH, M. *La extraña derrota: testimonio escrito en 1940*, Barcelona: Crítica, 2003.

¹³ LYAUTEY, H. «Du rôle social de l'officier dans le service militaire universel», *Revue des Deux Mondes*, tom 104, 1891, pàg. 443-459. Anys després, aquest text va ser traduït durant els primers compassos del franquisme, amb un epíleg d'un dels generals més significats de l'Espanya Nacional com va ser Jorge Vigón, de filiació monàrquica i lleial servidor de Franco. En concret, la referència bibliogràfica és la següent: LYAUTEY, H. M. *La letra y el espíritu (La función social de los oficiales)*, Pròleg del general Weygand. Epíleg de Jorge Vigón, Madrid: Cultura Española, 1940.

¹⁴ MAUROIS, A. *Lyautey*, Barcelona: Editorial Surco, 1943.

«En 1891, le service militaire universel faisait ses premiers essais. Tantôt prôné, tantôt combattu, il apportait en fait un changement majeur dans la vie de tout jeune Français valide, appelé désormais à donner un certain temps de sa vie à l'entraînement des armes, au passage sous les drapeaux».¹⁵

Per consegüent, l'oficial completava l'obra del mestre públic de la III República, amb la qual cosa es va establir un fil conductor entre l'escola i la caserna, ben nítid a França però que també es donava en altres latituds.¹⁶ Del seu cantó, en el context de l'oposició franco-prussiana, el revengisme va afavorir el militarisme que després de la unificació alemanya (1871) va refermar el prestigi de Prússia com a potència bèl·lica fins el punt d'imposar un ideal formatiu castrense, que va inspirar una *Bildung* militarista, tot seguint el deixant de Clausewitz, amb noms ben significatius com Paul von Hindenburg i Franz von Papen, entre altres.¹⁷ Només cal fullejar les memòries d'aquests dos darrers per adonar-se de l'existència d'una tradició militarista que es donava en molts joves, en ocasions per tradició familiar, i en altres –com és el cas de l'enginyer Carl Friedrich von Siemens– per decisió personal per pagar-se els estudis i poder aprofundir en els coneixements tècnics a redós de l'acadèmia d'artilleria, per després fundar una empresa d'abast mundial que va contribuir a la modernització, a través del telègraf i del ferrocarril, fins i tot de la Rússia tsarista.¹⁸

Arribats a aquest punt, podem significar que el Ministeri de Defensa ha organitzat al Govern Militar de Barcelona, quan escrivim aquest article (novembre de 2023), una exposició amb el títol «Enginyers, soldats i savis» sobre la història i el paper de l'exèrcit a Catalunya i les seves aportacions a les ciències i a l'enginyeria. El material de l'exposició, a través de les peces recollides i dels recursos audiovisuals elaborats per a l'ocasió, confirmen que Barcelona es va convertir, al segle XVIII, en un centre de desenvolupament científic i tecnològic d'Espanya amb la creació del Reial i Militar Col·legi de Cirurgia i la Reial i Militar Acadèmia de Matemàtiques.

¹⁵ HEIDSIECK, P. «Le premier article de Lyautey. Mars 1891», *Revue des Deux Mondes*, (1951), pàg. 728.

¹⁶ VILANOU I TORRANO, C. «El Soldat, el tinent i el filòsof: tríptic de la Gran Guerra (1914-1918): André Maurois i l'art de manar», a *La Guerra. Col·loquis de Vic, XIX*. Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, 2015, pàg. 138-145.

¹⁷ HINDENBURG, P. *Memorias de mi vida*, Barcelona: Editorial Base, 2007; Von Papen, F., *Memorias*, Madrid: Espasa-Calpe, 1952.

¹⁸ SIEMENS, W. *Memorias de mi vida*, Berlín: Editora Internacional, 1927.

D'acord amb el que exposem, la guerra ha estat una constant en la història de la humanitat i malgrat els projectes a favor de la pau universal i perpètua, proclamats per l'Abat de Sant Pierre i Emmanuel Kant, el cert és que el continent europeu ha assistit a continuats conflictes bèl·lics durant l'època contemporània. Els somnis dels il·lustrats del segle xviii van quedar esmicolats per les guerres endegades per Napoleó, les tàctiques del qual van ser estudiades en totes les acadèmies militars. A més, Napoleó va fundar, quan era cònsol el 1802, la prestigiosa escola militar de Saint Cyr que encara perdura sota el lema següent: «ils s'instruisent pour vaincre».

A hores d'ara, ressaltava encara el gran nombre de biografies que s'han dedicat per molts autors com Chateaubriand, Dumas, Emil Ludwig i André Maurois a Napoleó (1769-1821), que també ha merescut una novel·la històrica de Max Gallo publicada el 1997. Una altra mostra del que diem, es troba en la Guia bibliogràfica i de fonts que ha elaborat la Biblioteca del Centre de Documentació del Ministeri de Defensa espanyol, que es va publicar en ocasió del bicentenari de la mort de Napoleó (1821-2021). Es tracta d'un treball que recull les biografies més significatives, les campanyes militars, els espanyols partidaris de l'emperador, vides creuades com la del duc de Wellington, els testimonis de l'època, els seus escrits i màximes, el tractament de la figura de l'emperador en la literatura i en el cinema, i, per últim, un aplec bibliogràfic i de fonts d'interès.¹⁹

Quant a això, resulta molt revelador que Ridley Scott hagi realitzat el 2023 una pel·lícula biogràfica, un *biopic* (de l'anglès *biographical* i *motion picture*) sobre Napoleó, on la precisió històrica és secundària, perquè el seu objectiu no és altre que exaltar la figura de l'emperador sobre el qual s'edita un llibre cada setmana des de fa molts anys. D'aquesta manera, Napoleó supera amb escreix la fama d'Alexandre Magne i Juli Cèsar, que Plutarc va comparar a les *Vides paral·leles*, un llibre que a banda de l'edició de la Fundació Bernat Metge ha arribat recentment a les llibreries en una versió de caràcter més popular.²⁰ Vist tot plegat, tampoc ens estarem de recordar que les proeses bèl·liques d'aquests herois militars del món antic, es van divulgar entre els infants fins època recent, sense oblidar les traduccions de la *Guerra de les Gàl·lies* que molts estudiants

¹⁹ *Bicentenario Napoleón 1821-2021. Guía bibliográfica y de fuentes*. Ministerio de Defensa-Biblioteca Centro de Documentación de Defensa. Web: patrimonio.cultural.defensa.gob.es [Consulta: 7 desembre de 2023].

²⁰ PLUTARC, *Vides paral·leles. Alexandre-Cèsar, Demetri-Antoni*, Introducció, traducció i notes d'Antònia Soler i Nicolau, Palma: Edicions Documenta, 2021.

van dur a terme quan la llengua llatina constituïa un dels eixos principals del batxillerat d'abans, especialment de l'especialitat de lletres.

En suma, sota els vents del Romanticisme, Napoleó ha estat sens dubte el millor representant del geni militar, seguit a molta distància per Erwin Rommel, les memòries del qual ajuden a entendre la lògica interna de Hitler i del nazisme.²¹ Regalar, doncs, una biografia de Napoleó –fins i tot a infants– va ser un costum ben arrelat a les famílies benestants europees durant decennis, una pràctica que promovia vocacions militars entre els joves que s'incorporaven a files no només a través de les acadèmies sinó també com a soldats voluntaris des d'edats primerenques, amb la figura de l'educand de banda que abraçava la carrera de músic militar.

Amb el transcurs del temps, les guerres napoleòniques, amb la mobilització dels exèrcits, van ser suplantades per les guerres totals, ja que els afectats pels conflictes bèl·lics no només eren els contingents de tropes sinó també la població civil. Mentrestant, noves tècniques militars van aparèixer i així les trinxeres van sorgir a la guerra de Crimea (1853-1856) en què va participar Lleó Tolstoi, que poc després es va convertir en un dels esperits pacifistes més significatius fins el punt que va influir en el pensament de Gandhi. Ara bé, les trinxeres també van ser utilitzades a la guerra russo-japonesa (1904-1905), per bé que el seu punt més àlgid va ser durant la Gran Guerra (1914-1918), quan la contesa bèl·lica va posar de relleu la unió diabòlica per a la destrucció entre l'ésser humà i la màquina que havia creat la indústria moderna.

«El campo de batalla se convirtió en una fábrica mortal en que los hombres alimentaban la aviación, los tanques, las minas y la artillería pesada. Ernst Jünger, escritor alemán que sirvió como oficial en la primera Guerra Mundial, llamó a este tipo de combate *Materialschlacht*» [que es pot traduir com a guerra de desgast, de material].²²

En relació amb això, convé emfasitzar la significació de les obres de Jünger com *Tempestats d'acer* (1920), en què l'autor aborda aquesta guerra de desgast, que va ser possible gràcies a les aportacions científiques i tècniques.²³ Tampoc podem passar per alt que el model napoleònic –hereu de la Revolució Francesa de 1789 i exemple modèlic de la tècnica del cop d'estat–²⁴ va generar la idea

²¹ ROMMEL, E. *Memorias*, Barcelona: Altaya, 2007.

²² KAHLER, E. *Los alemanes*, México: Fondo de Cultura Económica, 1977, pàg. 330.

²³ JÜNGER, E. *Tempestades de acero*, Barcelona: Tusquets, 2005.

²⁴ MALAPARTE, C. *Técnicas de golpe de estado*, Barcelona: Planeta, 2009.

de l'infant-soldat que va ser una constant en la pedagogia del segle XIX, que va institucionalitzar el servei militar obligatori, que considerava que no hauria millors soldats que els que sorgien del poble en armes. Convé recordar-ho, es pensava de manera il·lusòria que un soldat de lleva francès no dispararia contra un altre de les mateixes característiques alemany, cosa que malauradament sí que va passar, sobretot després de l'assassinat de Jean Jaurès, el 31 de juliol de 1914.

Establerta així la qüestió, podem consignar que l'educació patriòtica del segle XIX, lligada als ideals de l'estat-nació, va afavorir que s'establís una connexió entre l'escola i la caserna. Per tant, l'educació de l'infant –quan l'escolarització i l'alfabetització es van estendre al segle XIX– es perllongava a la milícia, fins l'extrem que la paraula «instrucció» va adquirir una dualitat conceptual. A l'escola, la instrucció feia referència a tot allò que s'havia d'aprendre, referent principalment a la lectoescriptura, a les quatre regles aritmètiques i al catecisme ja fos cívic o religiós, mentre que a la caserna s'equiparava a una exercitació física i corporal amb armes que no només afectava les desfilades i els exercicis d'ordre tancat sinó també les pràctiques i maniobres militars. Altrament, no deixen de ser significatives les concomitàncies entre el mètode d'educació física que va desenvolupar el coronel il·lustrat Francesc Amorós, seguidor de Pestalozzi i lloat per Marc Antoine Jullien de Paris, considerat l'iniciador dels estudis d'educació comparada, i el militarisme francès que en aquells moments s'expandia per Àfrica. Si miren les coses amb atenció, ens adonem que aquells exercicis amb cordes, escales, trapezis i altres artefactes propugnats per Amorós estaven pensats per conquerir fortificacions i places emmurallades.²⁵

Ve a tomb reportar que, en el nostre cas, la Guerra del Francès va promoure l'exaltació de proeses militars com la coneguda història del timbaler del Bruc, que apareixien sovint en els manuals escolars. Aquí també podem esmentar el llibre *Cuore* (1886), una lectura patriòtica per infants elaborada per Edmondo de Amicis i que va coadjuvar a la unificació social italiana, després de la política de 1861, i que es va utilitzar a les nostres escoles, fins i tot durant el franquisme.²⁶ En realitat, els infants de famílies burgeses van continuar preferint les figures dels soldats de plom i, fins i tot, jugar a soldats,

²⁵ FERNÁNDEZ SIRVENT, R. *Francisco Amorós y los inicios de la educación física moderna: biografía de un funcionario al servicio de España y de Francia*, San Vicente del Raspeig: Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2005.

²⁶ DE AMICIS, E. *Corazón*. Madrid: Gadir, 2013.

una pràctica que ha arribat a èpoques recents i que era recollida en ocasions pels llibres de jocs per a la mainada. Mentrestant, els fills de les famílies humils –que no es podien permetre el luxe dels soldats de plom– es dedicaven a retallar soldats de paper que enganxaven sobre superfícies de cartró per tal de fer l'efecte que també podien formar batallons de soldats en formació.

No acaba aquí la cosa, perquè els fills de les famílies burgeses es podien escapolar del servei militar a través de sistemes com la redempció en metàl·lic que després de l'esclat de la Setmana Tràgica de Barcelona, de l'any 1909, va donar lloc al soldat de quota, que comportava una situació avantatjosa pels fills de les classes benestants. Sense anar més lluny, intel·lectuals com Agustí Calvet (Gaziel) i escriptors com Josep Pla es van beneficiar del fet de ser soldats de quota, que implicava una vida de caserna en períodes curts i sempre a prop de casa. En síntesi, la guerra –sobretot les expedicions cap a Àfrica, després del fracàs colonial de 1898– era una cosa principalment de joves que provenien de famílies modestes i senzilles que a més tenien responsabilitats familiars al seu càrrec, una situació que va ser un dels detonants de la revolta social del juliol de 1909.

A dir veritat, la història d'Europa no es pot entendre sense les guerres que es van produir al llarg del segle XIX, amb cruentes batalles com les de Solferino (1859), després de la qual el suís Henry Dunant va posar el marxa el moviment *Tutti fratelli* (*Tots germans*) que havia de donar lloc a la Creu Roja, Sadowa (1866) i Sedan (1870). Totes elles, considerades globalment, van portar a què Bertha von Suttner, premi Nobel de la Pau l'any 1905, la segona dona en aconseguir-lo després de Marie Curie, escrigués l'any 1889 una novel·la històrica de referència com ara *Abaixeu les armes!*, que constitueix un cant al desarmament i a la concòrdia pacífica.²⁷ Però a banda de les bones intencions d'aquesta novel·la, l'esperit bel·ligerant va anar en augment i així es van produir les dues guerres mundials. Es pot afegir que l'1 d'agost de 1914 es va activar una mobilització general de manera que molts joves es van allistar per a combatre, voluntàriament i il·lusionada, sobretot en el bàndol dels imperis centrals, tot esperant que la guerra seria qüestió de setmanes o de mesos a tot estirar. La premsa, en connivència amb els respectius estats majors, feien córrer la brama que per Nadal de 1914 tothom estaria a casa amb llurs familiars.

²⁷ VON SUTTNER, B. *Abaixeu les armes!*, Barcelona: Angle editorial-Institut Internacional per la Pau, 2014.

Però les coses es van allargar i la contesa bèl·lica de la Gran Guerra es va perllongar durant més de quatre anys (1914-1918), amb una sagnia sense precedents on es va comptar amb el progrés científic que es va aplicar a la conflagració armada, amb novetats com la guerra química, els combats aeris i la lluita submarina. I de la mateixa manera que Bertha von Suttner va denunciar els estralls de les guerres que es van donar a Europa en el segle XIX que van tenir com a protagonistes els imperis centrals, Ernest Hemingway que durant la Gran Guerra va conduir ambulàncies de sanitat militar, va escriure *Un adéu a les armes* (1929) centrada en la desfeta de l'exèrcit italià en la lluita contra les tropes austríaques en el Nord d'Itàlia, amb derrotes com la batalla de Caporetto (octubre de 1917) que va marcar un punt d'inflexió en la història del país transalpí, que remotament va servir de germen per a la gènesi i expansió del feixisme.²⁸

Podem copsar, doncs, com amb l'esclat de la Gran Guerra, que va trencar l'aparent seguretat del món de la *Belle époque* (1870-1914), es va produir la mobilització de la joventut que va determinar que la barbàrie s'imposés en els camps de batalla i que es reclamés, durant l'època d'entreguerres (1919-1939) i a redós del moviment de l'Escola Nova, una pedagogia per la pau que, lamentablement, no va poder consolidar l'esperit d'agermanament entre els pobles. Parem atenció, per exemple, en el fet que l'any 1922 es va promoure a Ginebra el tercer Congrés d'Educació Moral, sense negligir els projectes de la Societat de Nacions (SDN) creada el 1920 que va fomentar l'ús pedagògic del cinema per afavorir el coneixement entre els pobles i les cultures.²⁹

En aquella conjuntura, i sota el mantell de la Societat de Nacions i d'altres organismes internacionals com la Creu Roja que advocaven per l'educació per la pau, s'escriuien coses del carís següent, enmig d'un optimisme remarcable que suposava que després de la tempesta vindria la calma o, si es vol, que després de la guerra arribaria la pau.

«Se hace la guerra para buscar la paz. Las guerras parciales no podían lograr sino treguas locales y temporales. La gran guerra, por primera vez en la historia, ha reunido todas las grandes potencias de Europa, de América y de Asia. Figurará como el esfuerzo decisivo para realizar una paz definitiva. La fecunda solidaridad de la guerra ha continuado en las

²⁸ HEMINGWAY, E. *Un adéu a les armes*, Barcelona: Proa, 1976.

²⁹ SOLER MATA, J. «Un siglo después acerca del tercer Congreso Internacional de Educación Moral de Ginebra (1922)», a GARCÍA REDONDO, E. i VEGA GIL, L. (eds.), *Liber amicorum. Homenaje al profesor José María Hernández Díaz*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2022, pàg. 409-414.

grandes instituciones de la paz: La Sociedad de Naciones y el tratado de París. Es la primera vez también que la humanidad logra concluir dos pactos universales de paz. La quiebra de esta paz sería la repetición de otra guerra universal, es decir, la posibilidad absurda de un suicidio premeditado de la civilización y de la humanidad».³⁰

Malgrat aquesta advertència, la pau va ser impossible i, en realitat, la Primera Guerra Mundial s'hagués pogut allargar encara uns mesos més, per bé que van ser els soldats alemanys, en especial els mariners, els que es van negar a prosseguir les hostilitats. Així les coses, l'armistici de l'11 de novembre de 1918 i el posterior Tractat de Versalles (1919) –una pau cartaginesa, segons John Maynard Keynes– no van servir per cicatritzar les ferides a la vella Europa, sinó que va ser una font de greuges i revenges fins esdevenir el brou que va desencadenar el segon conflicte mundial que va esclatar l'1 de setembre de 1939 i que es va cloure amb el llançament de la bomba atòmica sobre el Japó al començament del mes d'agost de 1945.

Per últim, i com a mostra de l'empremta que el militarisme ha deixat en la nostra cultura, podem afegir que la marxa dedicada per Johann Strauss pare al general austríac Joseph Radetzky pels seus triomfs bèl·lics enfront dels italians el 1848 posa punt final al concert de cap d'any de la Filharmònica de Viena, instituït el 31 de desembre de 1939 per Joseph Goebbels, mesos després de l'annexió (*Anschluss*) d'Àustria. Pel que fa a aquesta marxa, val a dir que es va incorporar al repertori del concert l'any 1958 i que encara avui posa colofó a l'esmentada audició, que arriba per televisió arreu del món cada primer de gener. Dit amb altres mots: Europa comença cada any amb el record festiu d'una marxa militar que rememora les victòries austríaques en les guerres d'alliberament nacional, com va ser la lluita italiana davant de l'imperi austrohongarès.

3. LLENGUA, MILÍCIA I ALFABETITZACIÓ

Entre les característiques de la Primera Guerra Mundial, que ha estat presentada com una guerra civil europea, s'ha destacat sovint no només el caràcter plurinacional de l'Imperi Austro-hongarès, sinó també la diversitat idiomàtica del seu exèrcit, integrat per soldats de diferents ètnies i nacionalitats

³⁰ CORNEJO, M. H. *El equilibrio de los continentes*, Barcelona: Gustavo Gili, 1932, pàg. 94.

(alemanys, hongaresos, txecs, polonesos, rutens, croats, serbis, eslovacs, etc.) que parlaven una munió de llengües, circumstància que va obligar a crear un petit lèxic d'unes setanta paraules per tal que les tropes s'entenguessin en el camp de batalla. Naturalment, les forces aliades també van tenir aquest problema, sobretot pel que fa a la comunicació entre els soldats anglesos i francesos. D'aquí la importància dels oficials d'enllaç que servien d'interprets entre ambdós estats majors, una situació que es va complicar encara més amb la presència a partir de 1917 de soldats nord-americans. En aquest punt, convé assenyalar el nom d'André Maurois, pseudònim d'Émile Herzog, que havia estat deixeble del filòsof Émile Chartier (Alain), que va publicar *Els silencis del Coronel Bramble* (1918), que després de tractar diferents oficials britànics constitueix un elogi del sistema de vida anglès perquè l'esperit militar troba una base sòlida en l'esperit esportiu.³¹ No debades, s'ha fet famosa la frase del duc de Wellington que assenyalaria que la victòria de Waterloo (1815) es va forjar en els camps d'esport del col·legi d'Eton, on s'ha format tradicionalment la classe dirigent britànica, una afirmació que pot explicar igualment el poder colonial anglès durant el segle XIX, quan la Gran Bretanya era considerada la «reina dels mars». A més, podem ressaltar que en els teclats de les primeres màquines d'escriure no apareixia el dòlar, sinó el símbol de la lliure esterlina, expressió del seu potencial econòmic, polític i militar.

Com acabem de dir, la guerra sempre ha comportat –fins i tot en exèrcits de llarga tradició i història com l'anglès i el francès– dificultats per entendre's no només amb altres tropes aliades, sinó fins i tot dins d'un mateix exèrcit atès que no tots els soldats coneixien perfectament la llengua oficial com passava a França amb els *patois* o bé les variants de la llengua italiana. Si això esdevenia en exèrcits regulars què no hauria de passar amb tropes d'un exèrcit popular com les Brigades Internacionals, integrat per uns trenta cinc mil membres de cinquanta-tres nacionalitats, en què no es comptava amb una escala de sotsoficials i oficials sinó que s'anava perfilant a mesura de l'evolució dels esdeveniments bèl·lics. Respecte a això, cal indicar que Albacete –definida com la «Babel de la Mancha», per la premsa brigadista– fou l'escenari central de les operacions de les Brigades Internacionals i, per tant, dels seus cursos de formació.

A banda del que diem, tampoc podem oblidar que els exèrcits regulars havien aplicat sistemes educatius, com el de l'ensenyament mutu, que Bell

³¹ MAUROIS, A. *Els silencis del Coronel Bramble*, Barcelona: Selecta, 1967.

i Lancaster van promoure a començament del segle XIX, que van servir per alfabetitzar a gran escala els soldats quan eren mobilitzats. Ultra això, podem assenyalar que en les llistes de reclutament dels soldats –ens referim al que succeïa a Catalunya– que eren cridats a files al segle XIX es detecta que molts signaven amb una creu, una realitat que confirma l'existència d'alts índexs d'analfabetisme entre els soldats de lleua. No per casualitat, tot i que hi havia escoles en molts municipis, les llistes d'assistència palesen alts percentatges d'absentisme escolar, atès que els nois i les noies començaven a treballar des dels set anys. En tot cas, en l'ensenyament mutu, un mètode basat en el sistema de monitors, és a dir, els nois més avançats ensenyaven als endarrerits, també es contemplava en la pedagogia de les Brigades Internacionals que recorrien a «sistemes en cascada».

Tampoc es pot perdre de vista que entre els membres de les Brigades Internacionals existia diversitat pel que fa a la formació, de manera que al costat dels brigadistes universitaris n'hi havia d'altres analfabets, una situació que posa en relleu la importància en el context republicà dels milicians de la cultura.

«Les Milícies de la Cultura van contribuir, també, a l'alfabetització de les Brigades i de l'Exèrcit Popular en general. Els resultats no van trigar a arribar i el nombre de soldats que aprenien a escriure i llegir augmentava progressivament».³²

En efecte, els milicians de la Cultura es dedicaven a promoure la instrucció i el coneixement entre els soldats amb menys formació, de manera que el lligam entre la guerra i la cultura, entre el fusell i el llibre, entre l'art i la contesa bèl·lica, no són aspectes contradictoris, com tampoc ho són l'esport i la guerra, tal com ja hem vist en el model espartà. No pot sorprendre, doncs, trobar en l'àmbit de la propaganda bèl·lica iniciatives com les que es van dur a terme durant la Guerra Civil a Catalunya, on va destacar el paper de Jaume Miratvilles. Al marge d'altres consideracions, no hi ha dubte que va ser un referent al posar-se al capdavant del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya i que els franquistes –amb Dionisio Ridruejo al capdavant–³³ van tenir ben present tota la seva feina, amb figures com l'escultura *El més petit de tots* de Miquel Paredes, a partir del qual Lola Anglada va escriure i il·lustrar un conte

³² NAYA, R. i PRADES ARTIGAS, M. L. «Brigades Internacionals: Multilingüisme, pedagogies i memòria», a *La llengua. Col·loquis de Vic*, XXVII. Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, 2023, pàg. 222.

³³ RIDRUEJO, D. *Casi unas memorias*, Barcelona: Península, 2017.

l'any 1937, sempre de cara a fomentar la propaganda antifeixista, fins i tot entre els més joves.³⁴

En aquest context, també destaquen les iniciatives que des de la Generalitat de Catalunya van dur a terme els Serveis de Cultura al Front, pels soldats catalans de l'exèrcit de la República, entre les que sobresurt el llibre *Presència de Catalunya. I. La terra. El paisatge català a través des seus pobles* (1938), que en el pròleg palesava que «amb el crit del fusell a les mans i amb el sospir de les bales a l'oïda» el soldat català esdevé «cavaller d'un ideal de llibertat i de civilització, missatger d'una nova albada». Si bé els soldats catalans podien gaudir d'aquestes evocacions de la seva terra quan es trobaven escampats pels fronts d'Aragó, Castella, Extremadura o Andalusia, no passava el mateix amb els brigadistes que es trobaven lluny de llurs països d'origen, per bé que la dimensió internacional del moviment brigadista conferia un sentiment de pertinença supranacional i cosmopolita, de manera que es consideraven ciutadans del món. Tot amb tot, no és menys veritat que els brigadistes, especialment si queien ferits o malalts, també trobaven a faltar la seva pàtria i les seves famílies, tal com es desprèn de la narració de Vita Felber, de la Creu Roja anglesa en el relat «Per damunt de les fronteres», en referir-se a un combatent italià que va abandonar la Itàlia feixista per fer costat a la República espanyola.³⁵

A això cal afegir-hi que es considerava que algunes normes ortogràfiques (l'ús de la h és un bon exemple del que diem) dificultaven l'accés de la classe treballadora a la lectoescriptura, de manera que la instrucció també responia a criteris de classe social, que perjudicava al proletariat i afavoria a la burgesia que podia gaudir d'una escolaritat llarga i intensa en bons col·legis privats, sovint en mans dels ordes religiosos. Per consegüent, i en relació a l'extensió de l'alfabetització, s'ha d'advertir que en algunes propostes que es van donar en el marc de les Brigades Internacionals, com la que té relació amb l'escriptura segons sonen les paraules, es poden inscriure en el deixant de la tradició pedagògica llibertària –present des de l'època de la Primera Internacional– i que es coneixia com a fonografia. Ara bé, el sistema més utilitzat va ser la

³⁴ ANGLADA, L. *El més petit de tots*, Edició facsimil. Barcelona: Ajuntament de Barcelona-Libros del Zorro Rojo, 2021.

³⁵ CAMPILLO, M. (Ed.), *La Brigada del Vidre. Cròniques del front (1936-1939)*, Barcelona: L'Avenç, 2017, pàg. 70.

immersió lingüística, «en grups de quatre soldats, dos d'espanyols i dos d'internacionals, que conviuen en el mateix espai».³⁶

Cal notar, a més, que durant els combats de la Guerra Civil (1936-1939) també es va utilitzar l'estratègia de les trinxeres, sobretot quan ambdós bàndols –el feixista i el republicà– van quedar palplantats al front de l'Ebre, preludi de la batalla que es va lliurar entre el 25 de juliol i el 16 de novembre de 1938. És evident que aquesta situació defensiva amb l'exèrcit popular defensant l'Ebre per evitar que les tropes franquistes travessessin el riu, amb l'ajut de les forces nazi-feixistes, va permetre que en el bàndol republicà es fomentessin diferents iniciatives educatives i culturals, com diaris murals i classes impartides pels milicians de la cultura, per tal d'afavorir les campanyes d'alfabetització entre els soldats espanyols i, alhora, facilitar l'estudi de les llengües majoritàries que parlaven els integrants de les Brigades Internacionals (francès, anglès, alemany, italià, anglès, polonès, jiddisch, i, fins i tot, hongarès).

«Van aconseguir, no sense dificultats, entendre's: més de trenta cinc mil persones vingudes dels cinc continents, multitud de llengües i cultures convivint, però amb un mateix ideal: defensar la democràcia i combatre el feixisme... Tota aquesta heterogeneïtat es va voler homogeneïtzar en batallons organitzats lingüísticament».³⁷

Des d'un punt de vista didàctic les Brigades Internacionals van articular una sèrie d'estratègies per tal d'afavorir l'aprenentatge útil, mínim i ràpid de les llengües, d'acord amb uns principis que agilitzaven els processos d'estudi. «Definitivament, tenir un vocabulari bàsic augmentava les probabilitats de supervivència».³⁸ Tot seguit, i sense ànims de ser exhaustius, esmentem algunes d'aquestes tècniques: no utilitzar quaderns, ni llapis; el mestre ha d'assenyalar els diferents objectes; pel que fa als temps verbals no s'havien d'emprar el subjuntiu, pretèrit o passat; diàriament s'havien d'aprendre entre vint i quaranta paraules, triades entre les d'ús més freqüent; qualsevol podia fer de mestre si coneixia un idioma; s'havien d'ensenyar els adverbis, conjugacions i preposicions d'ús més habitual; etc.

«Aquest mètode d'aprenentatge en grup supera les dificultats inicials per aprendre una nova llengua optimitzant temps i esforç.

³⁶ NAYA, R. i PRADES ARTIGAS, M. L. «Brigades Internacionals: Multilingüisme, pedagogies i memòria», a *La llengua. Col·loqui de Vic, XXVII*. Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, 2023, pàg. 223.

³⁷ Idem., pàg. 220.

³⁸ Idem., pàg. 226.

I obviant fins i tot l'escriptura perquè no la necessitaran. A més, és habitual que es publiquin a la premsa interbrigadista fulls dedicats únicament a l'aprenentatge de les diverses llengües». ³⁹

Tret d'aquests comentaris, podem assenyalar dos aspectes prou importants, atès que la iii Internacional no va advocar per l'esperanto, la llengua que a finals del segle XIX va elaborar el Dr. Zamenhof i que, certament, va tenir una bona acollida entre els anarquistes i sectors socials petit-burgesos, que vam veure una possibilitat de comprensió entre els homes en una època de progressos científics i tècnics i que, en línies generals, coincidia amb els principis de la recerca d'una llengua que afavorís l'avinença entre els éssers humans. A dir veritat, es tracta d'un vell somni filosòfic (Leibniz) i pedagògic (Comenius) que va ser defensat, en època recent, pel doctor Alexandre Sanvisens, tal com apareix en la seva entrada a Viquipèdia, redactada pels partidaris d'aquesta llengua universal. No debades, l'any 1978 va tenir lloc als Departaments de Pedagogia Sistemàtica i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona una exposició sobre «Moviment esperantista i educació popular (1900-1939)», tema sobre el que han aparegut estudis més recents que remarquen les relacions entre l'obrerisme i l'esperanto sobretot entre els cenacles anarquistes. ⁴⁰

A desgrat d'això, és del tot evident que les Brigades Internacionals no van triar l'esperanto sinó que van mantenir les diferents llengües que s'utilitzaven probablement per mimetisme del que propugnava la Unió Soviètica, tal com René Grousset va argumentar poc després de finalitzar la Segona Guerra Mundial en assenyalar que els soviets buscaven fornir una mena de federació de pobles, a la manera de la Commonwealth britànica:

«Les Soviets proclamèrent l'affranchissement des nationalités. Ils groupèrent celles-ci en autant de républiques autonomes, bénéficiant de la plus large indépendance linguistique, scolaire et culturelle». ⁴¹

Del seu cantó, la filosofia de l'etapa d'entreguerres va veure com sorgia l'any 1921, poc després de la Gran Guerra, el Cercle de Viena (*Wiener Kreis*) que sota la influència del neopositivisme propugnava, a través de pensadors com Bertrand Russell, el primer Wittgenstein, Moritz Schlick i Rudolf Carnap, un nou llenguatge precís i axiomàtic al marge de connotacions ideològiques,

³⁹ Idem., pàg. 226.

⁴⁰ DEL BARRIO, J. A. «Entre educació obrera i alternativa cultural. Per què els treballadors van aprendre esperanto a Espanya al principi del segle XX», *Kataluna Esperantisto, llengua internacional i drets lingüístics*, núm. 357 (2011). <https://raco.cat/index.php/KatalunaEsperantisto/article/view/269620>.

⁴¹ GROUSSET, R. *Bilan de l'histoire*, Paris: Plon, 1949, pàg. 99.

una mena de somni ideal que s'allunyava de les realitats socials i polítiques del moment, en ple ascens del feixisme i del nazisme. Possiblement per això, els congressos de filosofia de l'època d'entreguerres defugien les temàtiques ideològiques i se centraven en la unitat de la ciència, sobre una base teòrica fonamentada en el pensament empíric i el logicisme, en un moment en què es vivia sota l'impacte de les aportacions d'Einstein i que, a la llarga, van propiciar l'elaboració de la bomba atòmica. No per atzar, aquesta va ser la impressió que Joan Roura-Parella va advertir, quan va assistir juntament amb altres professors de la Universitat de Barcelona (Joaquim Xirau, Francesc Mirabent), al VIII Congrés Internacional de Filosofia, reunit a Praga, del 2 al 8 de setembre de 1934.⁴²

Però al marge dels intents filosòfics centrats en la unitat de la ciència i la possibilitat d'un llenguatge axiomàtic, les relacions entre la llengua i el nazisme són ben perceptibles, tal com va palesar Victor Klemperer –un alemany perseguit pel nazisme que va optar per la República Democràtica Alemanya, en defensar un nou humanisme de signe proletari– que l'any 1947 va publicar *LTI–Lingua Terti Imperii*, o, el que és el mateix, la llengua del tercer Reich.⁴³ Dit amb altres paraules: vivim en un món emparaulat, si bé les diferents llengües (català, castellà, francès, anglès, etc.) i els distints llenguatges (polític, militar, filosòfic, pedagògic, militar, etc.) no són mai neutres, sinó que responen a una determinada situació històrica i a una concepció del món (cosmovisió) determinada. És clar que en el cas de les Brigades Internacionals les llengües que apareixen (castellà, francès, anglès, italià, polonès, hongarès, jiddisch, català) reflecteixen aquesta realitat històrica que es va adaptar als llenguatges del moment, ja fossin militars, polítics i mèdics-sanitaris, principalment. En aquell context, l'expressió «No passaran» –un crit que agombola els brigadistes de tots els temps– adquireix tota la seva significació més enllà d'una anàlisi de les dues paraules individualment considerades, fins esdevenir una consigna que simbolitza la lluita antifeixista arreu del món i que molts ferits greus pronunciaven enmig del deliri pel seu estat febrós, fins i tot abans de morir.⁴⁴

⁴² ROURA-PARELLA, J. «VIII Congreso Internacional de Filosofía, celebrado en Praga del 2 al 8 de septiembre de 1934», *Las Ciencias*, núm.4 (1934), pàg. 975-980.

⁴³ KLEMPERER, V. *LTI–La lengua del Tercer Reich. Apuntes de un filólogo*, Barcelona: Editorial Minúscula, 2018.

⁴⁴ CAMPILLO, M. (Ed.), *La Brigada del Vidre. Cròniques del front (1936-1939)*, Barcelona: L'Avenç, 2017, pàg. 71.

D'alguna manera, l'entramat d'iniciatives educatives i culturals que les Brigades internacionals van dur a terme es van aprofitar de l'experiència de la Revolució Soviètica de 1917 que, en el marc del Comissariat d'Instrucció del Poble que dirigia Anatoli Lunatxarski, amb la col·laboració de Nadejda Krúpaskaia, la companya de Lenin, va establir el *Proletkult* que va funcionar fins l'any 1932 com una avantguarda artística. Atès els índexs d'analfabetisme de la població russa, la revolució soviètica va optar per una pedagogia visual que va recórrer a la fotografia (Ródtxenko), al fotomuntatge (El Lisitski) i al cinema (Eisenstein), alhora que es va aprofitar l'experiència de la Revolució mexicana (1910) amb l'ús dels periòdics murals. De tal faísó que la Revolució Soviètica (1917) va promoure l'*agitprop*, és a dir, la combinació entre l'agitació i la propaganda, i així va utilitzar trens i vaixells per estendre arreu la realitat social de caire revolucionari amb l'anunci d'un nou model antropològic, és a dir, d'un home nou per a uns nous temps. Pel que fa a les Brigades Internacionals, també van circular cartells a fi que la població civil de la rereguarda republicana acceptés aquells joves que procedien de diferents indrets, amb divises que deien coses del següent estil: «Las Brigadas Internacionales en el seno del Ejército popular ayudan a defender tus riquezas y tu tierra» i «Todos los pueblos del mundo están en las Brigadas Internacionales al lado del Pueblo Español».

Es ben palès que les Brigades Internacionals recollien diferents sensibilitats polítiques i culturals, vinculades als processos revolucionaris com la Revolució mexicana i la Revolució soviètica, sense menystenir, emperò, el que Ricard Vinyes va designar com *La presència ignorada*, en referir-se a la cultura comunista a Catalunya (1840-1931).⁴⁵ En aquells moments feia una vintena d'anys que s'havia desencadenat la Revolució Soviètica i Rússia havia adquirit un interès especial, la qual cosa va generar que tot un seguit de viatgers –des de Fernando de los Ríos a Antoni Rovira i Virgili, tot passant per Josep Pla– es desplaçés fins a l'URSS, per conèixer directament aquella experiència.⁴⁶

En relació amb això, podem afegir que no tothom va retornar satisfet del que havien vist i, entre els detractors, podem esmentar –a banda de Joaquim Xirau, que l'any 1931 va afirmar que a Rússia es detectava una falta de valors espirituals que orientessin l'activitat educativa–⁴⁷ André Gide que, tot

⁴⁵ VINYES, R. *La presència ignorada. La cultura comunista a Catalunya (1840-1931)*, Barcelona: Edicions 62, 1989.

⁴⁶ NAVARRA, A. *El espejo blanco. Viajeros españoles en la URSS*, Madrid: Fórcola, 2016.

⁴⁷ XIRAU, J. «Notas de Rusia» (1931), *Obras Completas. II. Escritos sobre educación y sobre el humanismo hispánico*, Rubí: Anthropos, 1999, pàg. 381-385.

i reconèixer l'esforç de la Unió Soviètica en favor de la instrucció i la lluita contra l'analfabetisme, va posar de manifest la manca d'un esperit crític, per bé que entre les lloances –i això és el que aquí ens interessa– va destacar l'entusiasme de la joventut comunista (*Komsomol*) després d'una trobada casual amb un grup de joves en un comboi del ferrocarril, amb els que va compartir la nit.

«Esta velada quedará para mis compañeros y para mí como uno de los mejores recuerdos del viaje. Y nos preguntábamos si en algún otro país se puede llegar a conocer una cordialidad tan repentina y natural, si en algún otro país la juventud es así de encantadora».⁴⁸

No és pas estrany, doncs, que el tema rus donés lloc a una sarsuela –o més ben dit, una opereta– com *Katiuska, la mujer rusa* del mestre Pablo Sorozábal que es va estrenar al Teatre Victoria de Barcelona, el 28 de gener de 1931. Es tracta de l'amor entre Katiuska, una aristòcrata tsarista que vol fugir de la Unió Soviètica i de Pere, el comissari soviètic que persegueix els tsaristes amb un escamot de soldats. Un amor que, finalment, reïx i que posa fi a les discòrdies i les persecucions entre ambdós bàndols, blancs i vermells, lleials al tsar i defensors de la Revolució.

Amb el transcurs del temps, el nom de Katiuska va servir no només per designar l'ús d'unes botes d'aigua, que portava la protagonista de l'opereta, sinó també per referir-se als avions russos que van lluitar a favor de la República durant la Guerra Civil. Si l'opereta acaba amb l'amor entre una tsarista (Katiuska, un paper que ha estat representat per sopranos com Conchita Panadés i Ainoha Arteta) i un comissari soviètic (Pere, un protagonisme assumit fa anys pel tenor Marcos Redondo), a la contesa civil espanyola les coses, com és ben sabut, va anar per un altre camí, el de la guerra, el de l'enfrontament violent de dos exèrcits, el franquista que va comptar amb l'ajuda nazifeixista d'Alemanya i Itàlia, mentre que l'exèrcit popular de la república –que va d'haver d'habilitar escoles de guerra per a la formació de suboficials i oficials– va tenir el suport de les Brigades Internacionals, d'aquells joves que –segons els ideals del *Komsomol* soviètic que va recollir André Gide– mai es donaven per vençuts.

⁴⁸ GIDE, A. *Regreso de la U.R.S.S. seguido de retoques a mi regreso de la U.R.S.S.* Barcelona: Muchnik editores, 1982, pàg. 31.

4. REVOLUCIÓ SOVIÈTICA I IDEARI INTERNACIONALISTA

No hi ha dubte que la Revolució Soviètica va marcar un abans i un després en la història de la humanitat i, com és natural, va afectar molt decididament a la joventut que es va il·lusionar amb un projecte de vida alternatiu al que havia imposat el capitalisme i el totalitarisme feixista. En relació amb el que diem, no es pot deixar de banda considerar la variable esportiva i la importància que va tenir l'educació física en la preparació de la joventut, un fenomen que es va donar a la Unió Soviètica però que igualment va tenir el seu ressò a Catalunya durant els anys republicans com ha posat en relleu la tesi doctoral de Frederic Corderas Ibarz (2019), en què també es considera la perspectiva de l'entrenament físic com a preparació per a la guerra.⁴⁹ Respecte a això, i des d'un punt de vista divulgatiu, però no menys interessant, Manel Alías ha remarcat la contraposició entre l'esport burgès i l'esport popular, propugnat a la Unió Soviètica, un element clau per a la formació física de la joventut (*Komsomol*) com a propedèutica per al treball i per a la defensa militar. Aquest autor recorda que entre altres proves els joves soviètics havien de superar exercicis clarament militaritzats, «com, per exemple, llançaments de granades, aixecar una caixa amb munició de 32 quilos de pes i transportar-la 50 metres més enllà, recórrer un quilòmetre amb màscara de gas o conduir un tractor i altres vehicles».⁵⁰

Queda clar, doncs, que enfront de l'afany de victòria de l'esport burgès, l'esport proletari —que es va organitzar a través de la Internacional Esportiva Roja (IDR) creada el 1921— buscava la solidaritat que els atletes havien de cultivar en les pistes atlètiques i els camps de joc que constituïen espais de trobada i no pas d'enfrontaments.⁵¹ En aquest sentit, les espartaquiades es van imposar a les Olimpíades que a l'agost de 1936 van tenir lloc a Berlín, a major glòria del nazisme, de manera que la Unió Soviètica va romandre al marge del moviment Olímpic Internacional fins l'any 1951.⁵² Per tot plegat, en el camp esportiu es va donar una alternativa a l'esport burgès que promovia

⁴⁹ CORDERAS IBARZ, F. «Als esportius de tot el món!» El fenomen esportiu i la causa republicana a Catalunya durant la Guerra Civil Espanyola». Tesi doctoral presentada a Blanquerna (Universitat Ramon Llull). (2019).

⁵⁰ ALÍAS, M. *L'última victòria de l'URSS. Històries fascinants de l'esport soviètic, des de la Revolució fins a Barcelona 92*, Barcelona: Ara llibres, 2022, pàg. 37.

⁵¹ GOUNOT, A. *Les mouvements sportifs ouvriers en Europe (1893-1939)*, Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg, 2016.

⁵² HILMES, O. *Berlín, 1936*. Dieciséis días de agosto, Barcelona: Tusquets editores, 2017.

el moviment olímpic internacional i així es va preveure l'organització d'una Olimpíada Popular a Barcelona del 19 al 26 de juliol de 1936.⁵³ D'aquesta manera, dotzenes de joves es van traslladar a Barcelona, per tal de participar en aquell esdeveniment esportiu, organitzat amb la implicació de la Internacional Esportiva Comunista i el protagonisme del Comitè Català pro Esport Popular (CCEP). De resultes d'això, alguns d'aquells joves es van incorporar a les tropes de la República, i van passar a fornir el gresol que va donar lloc posteriorment a les Brigades Internacionals.⁵⁴ Amb tot, i segons la documentació que aporta Manel Àlias, els atletes soviètics no es van desplaçar fins a Barcelona, el juliol de 1936, segons sembla per falta de permisos sol·licitats amb retard, per bé que sí havien arribat atletes d'altres procedències, alguns dels quals –com hem dit– van constituir els primers nuclis de les Brigades Internacionals.

Però no només en l'àmbit esportiu, la Unió Soviètica va generar una alternativa, sinó també en moltes altres esferes com les industrials i culturals, possiblement perquè el comunisme rus va promoure –i aquí seguim l'acadèmic francès René Grousset– una mena de mística o, si es vol, una religió purament materialista que convidava, d'acord amb la filosofia marxista, a l'acció en favor del treball col·lectiu. És per això que poc després de finalitzar la Segona Guerra Mundial, Grousset va escriure que gràcies al poder soviètic es va posar en marxa la Tercera Internacional, és a dir, «une force spirituelle capable de faire battre des millions de cœurs depuis nos faubourgs parisiens jusqu'à Milan et à Barcelone...».⁵⁵

Tal vegada, aquesta força, aquest esperit de germanor entre els homes i entre els pobles, va donar sentit a iniciatives com les Brigades Internacionals, i així van estar amatents als assaigs i experiències plàstiques soviètiques, que van optar per l'estètica del realisme socialista, amb la seva inequívoca voluntat de transformació i revolució social. Sembla oportú, doncs, que aquest tipus de propostes en el marc de les Brigades Internacionals s'hagi d'abordar des d'aquesta perspectiva, és a dir, des d'un plantejament que es pot inscriure en el realisme socialista que va recórrer a la pedagogia visual (fotografia, murals, cinema) i, nogensmenys, a la impremta que va ser l'eina preferida per la pedagogia de Célestin Freinet en fomentar el treball cooperatiu entre els

⁵³ SANTACANA, C. i PUJADAS, X. *L'altra Olimpíada, Barcelona 36. Esport, societat i política a Catalunya (1900-1936)*, Barcelona: Llibres de l'Índex, 1990.

⁵⁴ GOUNOT, A. «El proyecto de la Olimpíada Popular de Barcelona (1936), entre comunismo internacional y republicanismo regional», *Cultura, Ciencia y Deporte*, vol. 1, núm. 3 (2005), pàg. 115-123.

⁵⁵ GROUSSET, R. *Bilan de l'histoire*, París: Plon, 1949, pàg. 102.

escolars. Per consegüent, no estranya que les Brigades Internacionals utilitzessin aquestes instàncies pedagògiques per tal que d'afaiçonar una llengua franca, una mena de *koiné* universal de signe revolucionari i internacionalista, que facilités la comunicació entre els diferents membres, i així evitar el Cafarnaüm multilingüe. Nogensmenys, aquesta pedagogia cal emmarcar-la en el context del moviment internacionalista que tenia un centre neuràlgic en el *Komintern*, corresponent a la III Internacional, amb seu a Moscou, fundada el 1919 i dissolta el 1943, amb la voluntat d'estendre el comunisme arreu del món.

Sumem-hi que el 25 de novembre de 1936 el Japó i l'Alemanya nazi van signar el pacte Anti-Komintern per aturar l'expansió del comunisme, en un moment en què a l'estat espanyol el Front Popular havia guanyat les eleccions del 16 de febrer de 1936, mentre que a França el Front Popular va dirigir les regnes del país entre 1936 i 1938. En realitat, l'influx del Front Popular també es va deixar sentir en les Brigades Internacionals, tal com es desprèn del següent paràgraf:

«L'estrella vermella de tres puntes, símbol del Front Popular Internacional que representa la unió entre comunistes, socialistes i anarquistes, és l'emblema característic d'aquest exèrcit. La Internacional Comunista va impulsar la creació de les brigades Internacionals; per tant, majoritàriament eren comunistes, però el nombre de socialistes, anarquistes o persones que s'identifica amb l'ideari republicà era rellevant. El seu compromís era, com es troba recollit en diversos testimonis, "defensar la democràcia i lluitar contra el feixisme"». ⁵⁶

Paga la pena destacar, igualment, la presència en l'univers brigadista del deixant d'un personatge de la revolució soviètica com Vasili Ivanovich Tchapaeiv (1887-1919), conegut popularment com el guerriller roig, que va ser un heroi de la Guerra Civil de l'Exèrcit Roig contra la reacció blanca, una història que es basa en un llibre de Dmitri Andrei Furmanof (1891-1926) que era el Comissari Polític (*Zampolitruk*) que l'acompanyava. ⁵⁷ Val a dir que la història d'aquest comandant de l'Exèrcit Roig, que va morir el 1919 en un enfrontament amb les tropes blanques que s'oposaven al comunisme, va ser portada al cinema el 1934, en una pel·lícula de 93 minuts dirigida pels germans Georg Vasiliev i Sergi Vasiliev, alhora que podem afegir que Marc Ferro no va dubtar a considerar aquest film com un exemple de la ideologia

⁵⁶ NAYA, R. i PRADES ARTIGAS, M. L. *Op. cit.*, pàg. 221.

⁵⁷ FURMANOF, D. A. *Tchapayef*, Barcelona: Picazo, 1973.

estalinista.⁵⁸ A més, això succeïa després de la Gran Fam (*Holodomor*), que durant els anys 1932 i 1933 va assotar Ucraïna per la política repressiva de Stalin i que va provocar milions de morts, poc abans que esclatés l'època del terror o gran purga, entre 1936 i 1938 que va donar lloc als processos de Moscou.⁵⁹ A més, és ben de remarcar que aquella fam ha donat lloc a la pel·lícula *Mr. Jones* (2019) de la directora polonesa Agnieszka Holland, que s'ha centrat en la figura del periodista gal·lès Gareth Jones que va visitar l'URSS el 1933, un parell d'anys abans de morir, i que es va poder desplaçar fins a Ucraïna on va conèixer de prop els estralls de la Gran Fam que encara avui perdura en la memòria col·lectiva del poble ucraïnès en aquests moments en què lluita amb Rússia.

Amb independència d'aquestes últimes consideracions, i de cara als nostres interessos, s'ha de ressaltar que en el film *Tchapaiev*, el personatge central, el comandant militar, apareix com una persona analfabeta fins a l'arribada de la Revolució, d'algú que s'ha fet a si mateix. Per consegüent, es va convertir en una figura –una espècie de model i exemple– de referència per a les Brigades Internacionals, més encara si tenim en compte que amb aquest mateix títol –*Tchapaiev*– es va publicar en rus un llibre que recollia les accions bèl·liques de la XIII Brigada, també coneguda com Brigada Dombrowski, en honor de l'heroi polonès que va lluitar contra la Rússia tsarista per aconseguir la independència del seu país i va morir en la defensa de la Comuna de París el 1871.

Gairebé no caldria ni dir que Tchapaiev no havia passat per cap acadèmia militar, per la qual cosa representava el comandament nat, sorgit del poble i líder natural d'un exèrcit popular, que no tenia res a veure amb els oficials sorgits de les prestigioses escoles militars europees. Tampoc es pot oblidar que els cadets de Sant Petersburg es van afrontar des del primer moment a la Revolució soviètica, tot defensant els interessos de la tradició nobiliària i tsarista.⁶⁰ A més, la presència femenina queda centrada en el personatge d'Anna, una jove comunista que després d'aprendre a fer funcionar una metralladora dispara contra l'enemic, circumstància que posa de manifest que les dones soviètiques podien participar activament en la lluita armada, extrem que els nazis i feixistes mai no van acceptar, fins el punt que sota aquests règims

⁵⁸ FERRO, M. «L'idéologie stalinienne au travers d'un film "Tchapaev"», *Cinéma et histoire*, Paris: Gallimard, 1993, pàg. 82-102.

⁵⁹ SCHLÖGEL, K. *Terror y utopía. Moscú en 1937*, Barcelona: Acantilado, 2014.

⁶⁰ REED, J. *Deu dies que trasbalsaren el mon*, Barcelona: Edicions de 1984, 1986.

les dones van quedar limitades a serveis auxiliars, sense trepitjar les primeres línies del front. Sigui com sigui, cal afegir que la pel·lícula acaba amb la mort de Tchapaiev –un heroi soviètic que opta per la lluita armada per defensar l'ideal col·lectivista del comunisme enfront de la reacció blanca– i el seu lleial lloctinent Petka en un riu, quan fugien dels blancs. Amb aquests antecedents, va resultar inviable l'amor entre Anna i Petka, una parella de joves soldats que van supeditar els seus sentiments a la causa comunista i que així van esdevenir modèlics per a la joventut internacionalista.⁶¹

A l'hora de referir-nos al cinema soviètic, s'ha de tenir en compte que va gaudir d'una gran acceptació entre el públic català, en un moment en què l'estètica –i per extensió, l'art en general– assumia un component social i alhora abandonava la consigna de l'art per l'art, considerada com una proposta burgesa i reaccionària. De fet, es pot establir una trilogia integrada per les pel·lícules següents: *El cuirassat Potemkin*, el film d'Eisenstein que data de 1925 sobre un episodi revolucionari dels mariners de l'any 1905 i que va servir per commemorar el vigèsim aniversari d'aquell aixecament que va ser finalment reprimat; *El camí de la vida*, la primera pel·lícula sonora soviètica de Nikolai Ekk que data de 1931 i aborda la temàtica de la reeducació dels joves desvagats que pul·lulen per les ciutats i cometien petits furtus; i, finalment, *Tchapaiev*, el film suara esmentat. Paga la pena explicar que segons els registres que Pere Vigués va anotar, abans d'anar al front a lluitar en favor de la República, que el cine-club Avançada de Terrassa, les havia programat pocs abans de l'esclat del sollevament de Franco. En concret, *Tchapaiev* va ser exhibida el 3 de juny de 1936, *El cuirassat Potemkin* el 22 de maig de 1936, *El camí de la vida* el 5 de desembre de 1933, mentre que el 28 de gener de 1936 s'havia passat el documental *Rússia esportiva*, 1936.⁶² Com a corollari del que exposem, es pot afegir que el cinema rus també va ser acceptat i aplaudit pel moviment anarcosindicalista català.⁶³

Vist des d'aquest prisma, es fa palès que l'experiència soviètica no només plàstica i literària, amb referents com Gorki, sinó també política i social

⁶¹ DE LA ARADA, R., SÁNCHEZ MARGALEF, F. i VILANOU, C. «Joventut i cinema: Entre l'adoctrinament ideològic i la rebel·lia. Tres models: L'URSS, l'Alemanya nazi i els Estats Units». *Ars Brevis*, núm. 28 (2022), pàg. 275-307.

⁶² VIGUÉS, P. *Assaig sobre literatura catalana (del 1900 a la guerra civil), amb quatre contes socials*, Terrassa, Rimeba, 1985, pàg. 148-149.

⁶³ PEDRET OTERO, G. «La recepció del cinema soviètic en l'obrerisme català: el cas de l'anarcosindicalisme», a MAYAYO, A., RÚA, J. M. i SEGURA, A. (eds.). *Centenari de la Revolució russa, 1917-2017*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2018, pàg. 443-453.

ja havia despertat l'atenció del públic català, de manera que amb aquest panorama sembla lògic que també es detecti un rerefons comunista en les Brigades Internacionals, tot i la presència d'elements anarquistes, socialistes i militants del POUM com George Orwell amb el seu *Homenatge a Catalunya* (1938).⁶⁴ Endemés, cal tenir en compte que l'imaginari de la Revolució Soviètica, tal com Josep Puigsech ha emfasitzat, va deixar la seva petja durant la Guerra Civil, sobretot a partir de la commemoració del dinovè aniversari de la Revolució que es va celebrar el 7 de novembre de 1936. Igualment, la presència d'un líder revolucionari de primera hora com Vladimir Antonov Ovsenko, en la condició de representant soviètic a Barcelona, va afavorir aquella celebració fins el punt que –com Puigsech recorda– «la Revolució russa era concebuda com a vàlvula d'agitació i propaganda per a la resistència republicana», una realitat que lògicament devia deixar la seva petja entre els membres de les Brigades.⁶⁵

Al seu torn, convé indicar que Ovsenko va visitar l'Escola Popular de Guerra que es va posar en marxa a Catalunya, amb presència de joves nacionalistes, bona part procedents de la FNEC (Front Nacional d'Estudiants de Catalunya), i en col·laboració amb militants de la CNT, en una fusió d'elements nacionalistes i sindicalistes, que segons recorda Raimon Galí va ser enaltida pel cònsol rus que es va dirigir als presents en francès. «Ens explicà que el dia anterior havia visitat Montserrat, símbol de la nostra terra, i també algunes històries seves sobre la presa del palau d'Hivern de Leningrad».⁶⁶ Segons Galí, l'entesa entre nacionalistes i sindicalistes, amb el suport del cònsol soviètic, va ser trencada per les maniobres de García Oliver. De fet, Galí censura el paper de la FAI que va ser una causa indirecta de la derrota republicana, en malmetre i dificultar la col·laboració entre els components procedents del camp nacionalista i els de la CNT. Sigui com sigui, i segons el que Josep Puigsech assenyala, les celebracions de la Revolució Soviètica van anar a la baixa l'any 1937 i, sobretot, el 1938, quan la derrota republicana ja començava a fer-se visible i els brigadistes ja havien abandonat el territori

⁶⁴ ORWELL, G. *Homenatge a Catalunya*. Introducció de Lionel Trilling, Barcelona: Destino, 2010.

⁶⁵ PUIGSECH FARRÀS, J. «El imaginario de la Revolución rusa en la Guerra Civil española», a ANDRADE, J. i HERNÁNDEZ SÁNCHEZ, F. (eds.). 1917. *La Revolución rusa cien años después*. Madrid: Akal, 2017, pàg. 406. Per aprofundir en la qüestió es pot veure, del mateix autor: *La revolución rusa i Catalunya*, Vic: Eumo, 2017.

⁶⁶ GALÍ, R. *Memòries*, Barcelona: Proa, 2004, pàg. 80.

espanyol després de la seva desfilada pels carrers de Barcelona el 28 d'octubre de 1938.

Gràcies al rigorós i documentat treball del SIDBRINT, que M. Lourdes Prades lidera amb el suport de diferents persones, entre les que podem esmentar Ramon Naya, es capta el sentit del que representava formar part d'un exèrcit popular que anava més enllà d'agafar un fusell o una metralladora, perquè cada brigadista aportava un compromís polític personal en la defensa de la llibertat en contra del totalitarisme feixista.⁶⁷ En l'univers brigadista van confluïr comunistes, socialistes i anarquistes i, fins i tot trotskistes, i així es va configurar un col·lectiu un xic heterogeni des del punt de vista ideològic però bé que les empreses educatives i culturals recorden, si més no amb la presència de Comissaris polítics, les tàctiques i estratègies de procedència soviètica. De pas, cal destacar que l'Exèrcit Roig va desenvolupar una important activitat propagandística a través dels Comissaris per tal d'eleva i mantenir la moral de la tropa abans i durant el combat, tal com es desprèn de la descripció que Curzio Malaparte fa en el llibre *El Volga neix a Europa*, en els inicis de l'operació Barba-roja quan els estols de la Wehrmacht van atacar la Unió Soviètica el 21 de juny de 1941.⁶⁸ No en va, Malaparte va descriure amb cura i precisió com els russos abandonaven les posicions davant de l'avanç alemany, alhora que hom pot entreveure com i de quina manera els Comissaris (amb discos amb cançons patriòtiques i discursos polítics) havien mantingut la moral dels soldats fins al darrer moment, en un retrocés que no té res a veure amb l'acció de terra cremada. No debades, els soviètics no destruïen les màquines perquè pensaven reconquerir aquelles posicions i recuperar els materials abandonats.

Precisament per això, tampoc podem passar per alt que la documentació que el SIDBRINT ha pogut recuperar s'ha localitzat en el *Russian State Archive of Socio-Political*, un fet que indica que va ser recollida per elements comunistes. Tot fa pensar, doncs, que l'experiència de les Brigades Internacionals es devia afegir als fons espellucats d'altres conflictes bèl·lics protagonitzats pels soviètics, ja fos la guerra civil russa contra els blancs (1917-1923) o la guerra russo-polonesa (1919-1921). En definitiva, l'experiència de les Brigades Internacionals va contribuir a ampliar els coneixements militars soviètics, dels quals l'Exèrcit Roig es va beneficiar després d'acumular en pocs anys diversos assaigs i tempteigs que van propiciar que derrotés al tercer Reich,

⁶⁷ NAYA ORTEGA, R. i PRADES ARTIGAS, M. L. *Hablamos diferentes idiomas, pero una misma lengua. Multilingüismo y pedagogías en las Brigadas Internacionales*, Cádiz: Universidad de Cádiz, 2023.

⁶⁸ MALAPARTE, C. *El Volga nace en Europa*, Barcelona: Tusquets, 2015.

hereu del militarisme del Segon Imperi dels Hohenzollern, tot i que militars com Claus von Stauffenberg –que va liderar l’atemptat contra Hitler el 20 de juliol de 1944– han esdevingut referents de l’actual Unió Europea.⁶⁹

Per tant, podem dir que l’experiència de les Brigades Internacionals –tot i la seva retirada a les acaballes del mes de setembre de 1938, amb la posterior derrota militar de la Segona República espanyola– es troba en un punt intermedi, atès que d’una banda recull la iniciativa cultural derivada de la Revolució Soviètica, i, de l’altra, la seva experiència va ser d’utilitat per a l’Exèrcit Roig, quan aquest es va enfrontar a les divisions de Hitler. Com ja hem apuntat, la Revolució Soviètica va portar a terme una activa campanya d’agitació i propaganda, en què va utilitzar mitjans com el cinema, una nova instància en aquell context per despertar la consciència comunista entre el poble i frenar les manifestacions egoïstes i personalistes dels propietaris (*kulaks*), sobretot després de l’assaig de la NEP (Nova Política Econòmica) i la posada en marxa del primer pla quinquennal (1928-1932). Recordem que per tal d’il·lustrar les persones il·letrades la Revolució Soviètica va promoure el cartellisme com instància educadora, alhora que en els primers moments de la Revolució hi havia informadors al carrer per orientar les persones que no sabien llegir.

Com és lògic, la Revolució Soviètica també va recórrer a la ràdio que, com bé recorda Viktor Klemperer, va anunciar la Revolució Soviètica en una al·locució dirigida «A tothom». Dit això, hem de fer notar que únicament amb aquesta filosofia de dirigir-se «A tothom» es podria aconseguir allò que va dir Lenin i que Klemperer considera l’eix vertebrador del nou humanisme proletari d’ascendència comunista i que afecta a totes les persones, sense cap mena de restricció. Si a *Cultura* (1946) Klemperer anota que «qualsevol minyona ha de capaç de governar el país» (pàg. 109), a *El vell i el nou humanisme* (1953) ho rebla de la següent manera:

«Tothom és cridat a participar en l’Estat socialista. Lenin sap que només està capacitat per participar en el govern aquell que posseeix formació, pensament crític i coneixement. La seva cèlebre frase segons la qual una criada hauria de ser capaç de fer la feina d’un ministre de l’Estat soviètic pressuposa, sens dubte, una maquinària estatal senzilla

⁶⁹ HOFFMAN, P. *Claus von Stauffenberg: la biografia del home que atentó contra Hitler*, Barcelona: Destino, 2009.

i fàcil de comprendre; però, principalment, o com a primera condició, requereix una formació adient de la criada».⁷⁰

Amb la voluntat de participar de la cultura del nou humanisme proletari, inherent al programa pedagògic de les Brigades Internacionals, podem afegir que els murals ja s'havien utilitzat amb èxit en la revolució mexicana (1910-1920). Per això, no estranya que els brigadistes també utilitzessin aquest recurs més encara si tenim en compte que les tècniques Freinet –que promouen l'ús de la impremta– tenien una gran acollida entre els nuclis comunistes, amb mestres ben significatius com la Dolors Piera –la primera dona regidora a l'Ajuntament de Barcelona pel PSUC (1937-1939)–⁷¹ i el grup *Batec*. No per atzar, les tècniques Freinet fomenten el treball cooperatiu, quelcom inherent a la mentalitat brigadista que així potenciava la participació col·lectiva a través d'una pedagogia visual que combinava la lletra amb la imatge. Fet i debatut, diversos mestres com l'Andreu Nin van abraçar la causa comunista, per bé que el líder del POUM –que coneixia l'esperanto– va ser víctima de les tàctiques estalinistes.⁷² Per altra part, potser sigui oportú recordar que Frederica Montseny, primera dona que va ocupar un ministeri a l'estat espanyol durant el període del 4 de novembre de 1936 al 17 de maig de 1937, en ser responsable de la cartera de Sanitat i Assistència Social, no va assistir mai a l'escola, atès que va ser formada pels seus progenitors, ambdós mestres, la Soledad Gustavo i Joan Montseny, més conegut pel pseudònim de Federico Urales. Al capdavant, l'ofici de mestre i el compromís polític i social –ja sigui comunista, llibertari, socialista o trotskista– forneix una constant de la nostra tradició pedagògica més recent, que va ser vivificada per l'ideal del jove combatiu, inspirat en el model del *Komsomol*, que troba un referent de primer ordre en les Brigades internacionals.

⁷⁰ KLEMPERER, V. *Cultura. El vell i el nou humanisme*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2019, pàg. 129.

⁷¹ CAÑELLAS, C. i TORÁN, R. *Dolors Piera, mestra, política i exiliada*, Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat-Institut Municipal d'Educació, 2003.

⁷² NIN, A. *Textos de pedagogia i literatura*, Edició a cura de Pelai Pagès, Calafell: Llibres de Matrícula, 2008.

5. A TALL DE CLOENDA

Al llarg d'aquest article, hem intentat posar de manifest que, malgrat les proclames en favor de la pau i l'harmonia entre els éssers humans, la guerra ha estat una constant històrica que ha mobilitzat els joves d'arreu del món, especialment a partir de la instauració del servei militar obligatori. És obvi que des de la pedagogia es va fer molt per contrarestar aquest ideari bel·ligerant entre els infants amb iniciatives com l'Escola Nova, on ressonaven les veus pacifistes d'autors com Lleó Tolstoi amb els seus contes sorgits dels mugics russos, les propostes pacifistes de Romain Rolland que arrenquen de la Gran Guerra i novel·les com *Res de nou a l'Oest* (1929) d'Eric Maria Remarque que a Catalunya va circular a bastament. En aquest sentit, l'any 1935 –poc abans de l'esclat de la Guerra Civil– va aparèixer un volum amb el títol *Una generació destruïda per la guerra*, que incloïa narracions extretes de la famosa novel·la, amb traducció directa de l'alemany de Joan Alavedra.⁷³

En segon lloc, hem volgut ressaltar les relacions entre guerra, llengua i joventut, que en el context de les Brigades Internacionals va donar lloc a una experiència multilingüística gens menyspreable i que la pedagogia ha de tenir ben present, més encara si es té en compte que es va produir en condicions límits com és una guerra i amb l'horitzó d'un ideal de joventut –que en l'òrbita de la Revolució Soviètica de 1917– buscava la concòrdia entre els joves de tot el món. No cal dir que aquells joves foren moguts per un nou humanisme que Viktor Klemperer va sistematitzar i que s'allunyava de les expectatives anteriors, o, el que és el mateix, de l'humanisme renaixentista, del neohumanisme germànic (1780-1830) i, nogensmenys, de les propostes humanistes –una mena de tercer humanisme– de l'època d'entreguerres (1919-1939), forjat a redós de les ciències de l'esperit, una època que va donar autors com Werner Jager amb la seva reconeguda *Paideia*, una obra que es va començar a publicar l'any 1934. En aquella conjuntura històrica, situats en la lluita contra el feixisme, Klemperer apostava en favor d'un nou humanisme des d'un horitzó social de camaraderia entre els joves de tot el món. En síntesi, es tractava d'una rèplica del crit «Proletaris de tot el món, uniu-vos» que s'atribueix a la socialista francesa Flora Tristan i que, a través del marxisme es va incorporar amb diferents llengües, sis només l'any 1936, que es van ampliar posteriorment a setze, a l'escut de la Unió Soviètica.

⁷³ REMARQUE, E. M. *Res de nou a l'Oest. Una generació destruïda per la guerra. Narracions d'escenes viscudes per un soldat Alemany*, Edició de Joan Alavedra. Barcelona: Clarasó, 1935.

En fi, resulta fàcil entendre que els brigadistes internacionals –molt d’ells russos, amb una preparació tècnica excel·lent– van lluitar al costat dels soldats republicans, catalans i espanyols, de manera que es van establir entre ambdós col·lectius llaços de companyonia i amistat. Al cap i a la fi, els brigadistes –d’un cens d’uns trenta-cinc mil es calcula que entre nou i deu mil van perdre la vida en la Guerra Civil– compartien uns sentiments de pertinença a un món que devia estar unit per la força de la fraternitat universal i la lluita per les llibertats, que el feixisme i el nazisme volien arrabassar. Aquella va ser, doncs, una joventut que per damunt de les dificultats lingüístiques per a la comunicació oral, compartia un ideari d’agermanament i uns anhels polítics que malauradament no van poder triomfar. Primer la retirada dels brigadistes a la tardor de 1938, i després la derrota militar amb l’exili posterior, va fer inviable la victòria de la República. En acomiadar-se de les Brigades, Dolores Ibárruri, la Passionària, va expressar el desig que tornessin, quan l’olivera de la pau hagués florit i, de fet, el parlament espanyol va atorgar la ciutadania espanyola a tots aquells brigadistes que eren vius encara l’any 1996 (Reial decret de 19 de gener de 1996), per bé que havien de renunciar a la seva nacionalitat d’origen. Aquesta condició va ser eliminada per l’article 18 de la llei 52/2007 de la Memòria històrica, de data 26 desembre (BOE de 27 de desembre de 2007) i ratificada en l’article 33 de la llei 20/2022, de 19 d’octubre (BOE de 20 d’octubre de 2022), de manera que els brigadistes des de llavors van poder sol·licitar la nacionalitat espanyola i, fins i tot, aquells descendents **«dels brigadistes que acreditin una tasca continuada de difusió de la memòria dels seus ascendents i la defensa de la democràcia a Espanya»**.

És hora de cloure aquest article, que no té altre objectiu que posar de manifest el compromís d’aquells joves voluntaris que es van desplaçar fins a Espanya per a lluitar a favor de la democràcia i la legitimitat de la Segona República. I per fer-ho van haver de salvar dificultats de tota mena com les lingüístiques, en un context límit com és el d’una contesa bèl·lica entre germans que parlaven el mateix idioma. Tenint en compte tot plegat, sembla evident que la mobilització d’aquells joves, ja fos en el front o en el cos de sanitat, revela i treu a la llum un aspecte desconegut de la nostra història recent, com va ser la diversitat lingüística, l’afany pedagògic d’entendre’s i la voluntat de germanor entre tots, ja fossin autòctons o brigadistes. Aquell fou, com altres projectes de la història de la humanitat, un somni, una quimera, una utopia, que emfasitza que malgrat les diferències de tot tipus (llengua, ètnia, cultura, religió, etc.) la Humanitat és sempre una i, el que no és menys important, que la lluita per la llibertat és una de les tasques més nobles i justes

que pot endegar el gènere humà i que troba en la joventut uns dels seus actors més significatius, fins el punt de morir per un ideal com va passar amb els brigadistes de la Guerra Civil.